

Мања РАДУЛОВИЋ-ВУЛИЋ

ТРАГОВИ СВЈЕТОВНЕ МУЗИКЕ (XIII-XV ВИЈЕК)

Иако бројни, трагови свјетовног музицирања у Котору и у средњевјековној Зети пружају тек општу слику о живој активности у овој области. Путујући забављачи, за које смо претпоставили да су на овом простору циркулисали и у претходном раносредњевјековном периоду,¹ били су и даље омиљени и тражени на дворовима, једнако као и у народу, упркос негодовању и забранама Цркве. У већ помињаној *Иловичкој крмчији* из 1262. године, најстаријем сачуваном препису Светосавског Номоканона, они се називају *шпилмани*, уз објашњење да је ријеч о играчима, глумцима, плесачима, гудцима или свиралницима². Као гудци, свиралници и глумци, скомраси се помињу и у *Морачкој крмчији* из 1615. за коју се сматра да је преписана са једног предлошка из 1252. године. О путујућим музичарима, скомрасима, и њиховим забављачким вјештинама с ниподаштавањем говори и *Властарева синтагма*, односно превод још једног византијског зборника црквеног и грађанског права, који је на захтјев зетског митрополита Јосифа преписао ђакон Дамјан 1453. у мјесту Копорињи на Скадарском језеру. Један од прописа *Синтагме* забрањује „женско народно играње због тога што то даје подстрека за неуздржавање од блуда³. *Синтагма* је ненаклоњена према скомрасима и кад им

¹ М. Радуловић-Вулић, *Пјевци и плесци, гудци и сопци, Древне музичке културе Црне Горе II*, стр. 218-228.

² В. Јагић, *Крмчија иловачка*, Старине, VI, стр. 81-82.

³ Матије *Властара Синтагмат*, приредио и издао Стојан Новаковић, СКА, 1907, стр. 256.

забрањује, једнако као и њиховим синовима, женидбу са кћерком властелина”⁴.

У биографијама српских владара неријетко се помињу весела и гозбе уз учешће бубњева и гусала. Ако се зна да су престолонаслѣдници српског двора добијали на управу Зету, онда није тешко претпоставити да су дворска славља и на овим просторима подразумијевала присуство свирача, пјевача и глумаца.

Осим зетске традиције ратовања уз учешће труба и рогова⁵ и из неких биографија српских владара сазнаје се о убојним трубама у вријеме ратних похода, као и о пјесмама којима је прослављана побједа⁶. Према архиепископу Данилу, биографу Стефана Дечанског, битка код Велбужда 1330. године, чија се сјајна побједа највећим дијелом приписује краљевићу Душану, сину Стефана Дечанског, отпочела је звуцима убојних труба⁷. Први редови војске били су оклопници, међу којима је, као Душанова заштитница, био и одред добро наоружаних которских оклопника и копљаника на челу са гласовитим Которанином Николом Бућом⁸. Да ли су которски оклопници и копљаници са собом водили трубаче и како је прослављен њихов тријумфални повратак у Котор није остало забиљежено.

У которским судско-нотарским списима помињу се бројни занатлије који су израђивали и украшавали оклопе, мачеве, копља, штитове и другу ратну опрему којом су снабдијевали не само простор Зете већ и Србије, Босне и Херцеговине. Неки од тих мајстора, као Новак ковач ушли су и у народну пјесму⁹. Док архивски документи пружају знатан број података о функционисању занатства у Котору, па чак и о удруживању неких занатлија у еснафе и бра-

⁴ *Ibid*, стр. 231.

⁵ С. Мијушковић, *Љетопис Попа Дукљанина*, Титоград, 1967, стр. 248-251.

⁶ Григорије Цамблак, *Живот краља Стефана Дечанског*, Старе српске биографије XV и XVII века, Београд, 1936, стр. 27.

⁷ „И тада затрубише убојне трубе, судари се оружје са обе стране...” Данило, *Живот краља Стефана Дечанског*, животи краљева и архиепископа српских, Београд, 1935, стр. 138.

⁸ Р. Ковијанић – И. Стјепчевић, *Културни живот старог Котора*, Пејраг, 2003, стр. 164.

⁹ *Ibid*, стр. 133-141.

товштине, само скромни подаци указују да је тај град у Средњем вријеку имао и мајсторе који су израђивали трубе. „Трубач је о свом позиву имао високо мишљење. Шегрту је одредио шест година као рок потребан да изучи његово знање, уз обећање да ће му на крају, по обичају свих мајстора дати потребан алат – једну трубу. А овај се обавезивао да ће га пратити куд год крене на пут.”¹⁰

Како су изгледале трубе из которске радионице за сад нема података, као ни да ли је у Котору постојао само један мајстор за израду труба или их је било више.¹¹ У средини у којој је рад са племенитим металима досезао највеће умјетничке домете, рад са материјалом од којих су израђиване трубе морао је, такође, да има високе стандарде. Не треба сумњати у то да је которски мајстор и сам свирао у инструмент или инструменте које је израђивао, будући да је уговором обавезивао свога шегрта, односно ученика, да га прати „куд год крене на пут”. Требало би то да значи да је мајстор за израду труба био и свирач на гласу који је често позиван на свечаности, ходочашћа, народна весеља или властелинске гозбе. Исто тако, пошто је труба коју ће мајстор на крају дати ученику „алат” за свирање, а не алат за израду инструмента, јасно је да је ученик током шест година осим умијећа израде трубе савладавао и свирачки занат. Када је ријеч о свјетовној музици био би то један од првих трагова музичке педагогије у Котору, иако је свирача који су преносили своје знање млађима, наравно, било и раније и у Котору и у Зети. У XV вијеку такав вид музичког школства практикован је и у Дубровнику.¹²

Котор је један од најстаријих словенских градова у којима се на звук звона састајало Градско вијеће. Најстарија позната вијест о таквој намјени звона забиљежена је у Повељи из 1124. године

¹⁰ И. Божић, *Занатство приморских градова, Историја Црне Горе 2/2*, стр. 245.

¹¹ У једном судском документу из 1420. Прибислав Маројевић се обавезује да ће ковачу Добрушку Дапковом Кодановићу платити 41 перпер и 8 гроша *про тубалолис*. Да ли је ријеч о каквим малим трубама или цијевима тешко је закључити. Могуће је и да нотар није тачно навео предмет купопродаје. Ј. Стјепчевић – Р. Ковијанић, *Помени црногорских племена у которским споменицима (XIV-XVI)*, књ. II, Титоград, 1974, СН III, 359.

¹² М. Демовић, *Глазба и гласбеници у Дубровачкој Републици од почетка XI до половине XVIII стољећа*, Загреб, 1981, стр. 79, нап. 298.

којом Градско вијеће Котора поклања посјед – Томбу Светог Анђела на Превлаци код Тивта – цркви Светог Трипуна у Котору. Одлука о донацији како то стоји у Повељи, оглашена је црквеним звонима.¹³ Овај стари обичај сачуваће се и касније до дубоко у средњи вијек – звона ће најављивати не само одлуке Градског вијећа већ и саопштења других важних догађаја. Тако у XIV и XV вијеку судско-нотарски списи често биљеже да је Которска општина на звук звона окупљена, како је то обичај (... *communitas Catarensis ad sonum campane more solito in pleno populo...*), огласила продају или дала у закуп какву зграду, имаће или земљу. На исти начин, *ad sonum campane*, Општина јавно оглашава и привилегије које додјељује својој властели или истакнутим грађанима, као и имена оних које прихвата за своје суграђане. Од XIV вијека а можда и раније¹⁴ и Судско вијеће ће почети да оглашава своје одлуке на јавним мјестима али не посредством звона, већ звуком трубе или добоша. Оглашавање звуком труба или добоша на главном тргу уобичава се и у другим приморским градовима и то не само у Средњем вијеку већ и касније. Саопштења – од приватно својинских до обавјештења о судским наредбама – у врло широком кругу обухватају различите видове живота града и његовог окружења. Судске исправе најчешће овјеравају купопродајне уговоре, позајмице и завјештања. Нарочито о уговорима о купопродаји често се напомиње да је иста реализована након што је претходно оглашена на јавном мјесту. Тако се посредством архивских извора сачувало више мада тек узгредно поменутих имена которских огласивача. За општинског службеника Ивана трубача не би знали да се 1443. године није обавезао пред судом да ће платити 22 перпера за коња на којем је те године пратио господина Гојчина по Његушким брдима¹⁵. Огласивач (*massarcus*) Фрањо Баска

¹³ М. Радуловић-Вулић, *Лекционар и Понтификал Которске бискупије, Древне музичке културе Црне Горе II*, стр. 161-162.

¹⁴ Которски судско-нотарски записи прије 1326. године нијесу сачувани.

¹⁵ Ј. Стјепчевић – Р. Ковијанић, *Помени црногорских племена у которским споменицима (XIV-XVI)*, књ. I, Цетиње, 1963, стр. 28 и 141; СН X, 268. Ријеч је о Гојчину Ђурашевићу – Црнојевићу, господару Ловћенског подручја, који се претходно 1426, помиње као противник деспота Ђурђа Бранковића и одметник од деспота Стефана Лазаревића. *Ibid*; СН 268.

поменут је као трубач 1475. када је на Тргу обале, Тргу Светог Трипуна и Тргу Свете Марије пред мноштво народа објавио неку судску наредбу.¹⁶ Никола, такође трубач, огласио је 1589. на Тргу Светог Трипуна неку купопродају у три узастопне недјеље, а помиње се још и 1596. и 1600. године.¹⁷ За Ивана Добошара (*Zuan tamburino*) сазнаје се из једног судског записника из 1596. у којем се тврди да је од неког Андрије Пастуховића из Његуша примио у залог један прстен.¹⁸ За већину огласивача у судско-нотарским списима наводи се, међутим, само њихово име, без одреднице да ли су трубачи или добошари. Међу њима преовладавају словенска имена: Сисоје (1396), Богоје (1398), Радич (1419), Милан (1438), Божик (1439), Живоле (1440), Никола Бјелановић (1449), Милић (1475), Јован Милорадов (1505. и 1506), Антон Фрањо Данчуловић (1539) и др.¹⁹ Као што се може запазити према назначеним годинама између 1438. и 1449. у Котору су дјеловала чак четири огласивача, а 1475. два. Како у неким уговорима нијесу унешена имена већ се само каже да су провидур и судије наредиле општинском огласивачу да најави саопштење на главним мјестима у граду извјесно је да је у Котору током Средњег вијека трубача и добошара, задужених за овакву врсту посла, било више него што смо за сада у могућности да наведемо.

Огласивачи обично нијесу најелитнији свирачи у граду. Примат припада музичарима са ширим репетоаром, углавном члановима дворских или градских капела, али како за сада нема података о функционисању сличног тијела у Котору могуће је да су огласивачи овдје бирани међу најбољима у граду. На источној Јадранској обали сличну или готово исту функцију као и огласивачи судских наређења имају и трубачи и бубњари који су у саставу градске страже, или посаде на градским тврђавама. Осим тога,

¹⁶ *Ibid*, стр. 62; СН XVI, 371-386.

¹⁷ *Ibid*, стр. 74, 51 и 216; СН LXV, 614, СН LXIX, 1063-74, СН LXX, 573. И. Стјепчевић и Р. Ковијанић у наведеној књизи Николину одредницу *трубач (trombetta)* вјероватно забуном три пута преводје као Никола добошар.

¹⁸ *Ibid*, стр. 74; СН LXIX, 656. Код истих аутора и овдје се поткрала грешка. Иван *тамбура* је добошар а не тамбураш како су они навели.

¹⁹ СН III, 276; СН V, 882; СН III, 284; СН V, 818; СН VI, 539; СН V, 994; СН X, 530; СН XVI, 371-386; СН XXIV, 239 и 197-198; СН XLVI, 574.

гдје су постојала бродоградилшта и бродовласници, као у Котору и Перасту, поринуће брода у море обављано је на веома свечан начин. Након благосиљања,²⁰ симболика вјенчања са морем, аналогно свадбеним обичајима, слављена је уз звук трубе и других инструмената.²¹ У зависности од величине и вриједности пловила варирао је број и квалитет ангажованих свирача.

Трубе из которске радионице несумњиво су имале широку примјену и ван територије градске општине, а вјероватно и други инструменти, посебно ударалке са затегнутом кожом. У Котору је постојала *Братовићина кожара*, а и у сачуваним уговорима често се помиње трговина кожом којом су сточари из црногорских брда снабдијевали которске мајсторе за обраду коже.

Попут других балканских средњевјековних господара и Балшићи осим огласивача на свом двору имају и свираче који поводом разних свечаности одлазе у Дубровник или на двор Стефана Лазаревића са којим је Балша III у родбинским везама. Сачувано је и више докумената о присуству дубровачких свирача у Зети, од којих је најстарији из 1385. године. У децембру те године на двору Ђурђа Балшића гостовали су трубачи (*tubatores*) и глумци-завлађачи (*ioculatores*).²² Слиједе их, према С. Станојевићу, извори из 1395, 1412. и 1413. године.²³ Када се међусобни политички интереси зетских владара и Дубровачке Републике не сукобљавају, посебно значајније државне и породичне свечаности, као што је било вишедневно славље поводом рођења сина Балше III 1415, традиционално увесељавају дубровачки свирачи. Тим поводом 10. јула те године Дубровачко Мало вијеће одобрило је пифарима (*piffaris*) и трубачима (*tubatoribus*), вјероватно члановима Кнежеве капеле, осмодневни боравак у Зети.²⁴ „Двори Балшића” у Ул-

²⁰ Садржај (*Tabula*) једног дјелимично сачуваног *Мисала* из Библиотеке Которске бискупије, који је штампан вјероватно 1485. или 1486. године, наводи број фолије на којој се налази *Благослов новог брода* (*Benedictio navis nove*). Та фолија, нажалост, није сачувана.

²¹ М. Демовић, *оп. цит.*, стр. 88.

²² *Ibid.*, стр. 136, нап. 320.

²³ С. Станојевић, *Из историје уметности код нас у средњем веку*, Политика, 16. јануар, 1923.

²⁴ М. Демовић, *оп. цит.*, стр. 136, нап. 733.

цињу били су, по предању, поред цркве Свете Катарине у којој је сахрањен Ђурађ II Страцимировић Балшић.

Савременици Балшића и Црнојевића, босанска властела Косаче,²⁵ стално или повремено у XV вијеку држе и неке области данашње Црне Горе. Иако женидбеним везама у сродству са зетско-црногорским господарима, њихово пријатељство није константно. Поред утврђења и станишта које повремено користе, Косаче на свом подручју подижу и цркве које припадају најљепшим сакралним грађевинама свога времена. За разлику од материјално скромнијих црногорских господара, навике и раскош на њиховим дворовима биле су блиске начину живота европске феудалне властеле. На својим дворовима, међу којима је поред двора у Соколу, односно Шћепан граду на Стијени изнад састава Пиве и Таре, био и двор у Новом, окупљали су поред бројних врсних занатлија и најспретније свираче и забављаче, међу којима се помињу лакрдијаши Мрвец (*buffone*) и Мара (*buffonessa*).²⁶ Први подаци о циркулацији босанских и дубровачких свирача потичу из дубровачких архива а односе се на сам почетак XV вијека. Она је нарочито интензивна у вријеме херцега Стефана Вукчића, по којему је град Нови касније добио име.²⁷ Приликом Стефанове треће женидбе (1460), као и друге женидбе његовог сина Влатка (1474) са унуком напуљског краља Алфонса на окупу у Новом били су уз посланике из Дубровника и дубровачки музичари.²⁸ Импресивни попис драгоцјености у тестаменту херцега Стефана Вукчића, написаног у Новом 21. маја 1466, који је сачуван у дубровачком архиву, биљежи и једне оргуље са сребрним цијевима.²⁹

²⁵ Најпознатији чланови породице Косача јављају се у XV вијеку. Сандаљ Ханић (? – 1435) и херцег Стефан Вукчић (1435-1466) били су синови Влатка Вуковића (? – 1392), знаменитог војводе краља Твртка.

²⁶ С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, Београд, 1964, стр. 221 и 227.

²⁷ Нови је основао краљ Твртко 1382.

²⁸ С. Ћирковић, *оп. цит*, стр. 240. Дубровачки музичари гостоваће у Новом и кад овај град буде под турском влашћу. Дубровачки извори биљеже посјету својих „*tubicinibus et tibicinibus*” Сулејману Паши у Новом, 1493. Упореди, М. Демовић, *оп. цит*, стр. 137, нап. 743.

²⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/2*, Београд – Сремски Карловци, 1934, стр. 83. Ријеч је о мањем инструменту – портативу, односно, о *органићу*, како је то назначено у тестаменту, какав се у то вријеме често сријеге на дворовима европске властеле.

Некрополе са подручја Пиве, Пљеваља, Грахова, Жабљака и Никшића, области којима тада углавном управљају Косаче, сачувале су различите типове стећака – изворног умијећа обиљежавања надгробних споменика. Ти узбудљиви споменици најбројнији у Босни и Херцеговини, као и у њиховим сусједним областима, јављају се мада рјеђе и на нашем Приморју. Обично су постављани на мјесту ранијих некропола или култних мјеста. Иако је њихово (богумилско) поријекло знатно старије, зрелу фазу културе стећака обиљежиће XIV и нарочито XV вијек. Ови древни споменици у облику камених саркофага често су декорисани флоралним и вегетабилним мотивима, фигуралним представама и сценама, нарочито ловачким. Иако различитог поријекла, симболика њихових украса, рељефно стилизована, а уз увијек присутну динамичност народног исказивања, повремено доноси и конкретне музичко-фолклорне садржаје, каква је, на примјер, народна игра – коло. Игра као дио погребног церемонијала вуче коријене из античких времена, па и раније. На простору Црне Горе најстарија представа са игром као саставним дијелом погребног ритуала, а вјероватно и најстарија на јужно-словенским просторима, потиче из постпалеолитске епохе (вјероватно из средњег бронзаног доба), а откривена је у Маји Попадији, једној од висоравни Проклетија на самој граници према Албанији.³⁰ Посредством илирских погребних обичаја, о којима су свједочанство оставили цртежи исклесани на илирским сепулкралним споменицима с краја V или с почетка IV вијека прије нове ере, ти прадавни погребни ритуали са сузама и игром као начином жаљења нијесу ишчезли ни током Средњег вијека, а етнологзи су забиљежили да се жалобно коло или наопачки оро играо у селу Љубановићи у Грбљу и крајем XIX па и почетком XX вијека.³¹ Играчи кола на стећцима у Босни, Херцеговини и Црној Гори приказани су у низу или у пару, самостално или у комбинацији са каквом другом представом. Тако на богато орнаментираном стећку уз градину у Пошћењу код

³⁰ П. Мијовић, *Бронзанодопске гравире у Маји Попадији на Проклетијама*, Гласник Одјељења умјетности, 11, ЦАНУ, 1992, стр. 11-23.

³¹ Детаљније, М. Радуловић-Вулић, *Погребни обичаји, Древне музичке културе Црне Горе I*, стр. 71-84.

Шавника један пар, поред коња и коњаника, игра држећи се за руке. Понекад је декорација на стећцима урађена и у облику стилизоване људске фигуре, као што је то случај са стећком поред цркве Светог Николе у Грахову. Тај репрезентативни надгробни споменик, као један од двадесетак сачуваних, који су припадали дијелу некадашње некрополе, издваја се не само по очуваности већ и по љепоти облика, стилизацији и одмјерености клесане декорације. На његовој бочној страни изнад дубоких издужених аркада исклесана су удубљења кружног облика, спојена канелуром. Тако је синтезом геометријских облика у савршеном реду формиран ланац силуета људских фигура.³² Њихов став и њихова повезаност недвосмислено сугеришу визију кола. На та древна свједочења трајања народне игре први је скренуо пажњу руски научник П. А. Ровински крајем XIX вијека.

Један од два стећка сачувана испред Влашке цркве на Цетињу, који је украшен плитким урезима, садржи више симбола међу којима се на бочним странама разаберају коњаник са копљем, штит и копљиште са заставом, а на чеоној мач с јабуком. Како се на врху копља које коњаник држи у руци налази прстен, Владимир Лековић у тој сцени сагледава турнирску борбу у којој је „овековечен тријумф коњаника-такмичара у моменту непосредно после успешног погађања 'прстена' копљем.” На основу детаљне анализе Лековић везује декорацију стећка за крај XIV или почетак XV вијека, примјећујући да ју је радио домаћи клесар на свој изворни начин, под примјетним утицајем школа блиског приморја – највјероватније которске.³³ Цетиње се први пут помиње у которским нотарским списима 1440. и 1444. године када је Тудор Ненојев Ивановић (*Thudor Nenoe Ivanovich*) купио у Котору панцирну кошуљу (*una panceria*), а Алекса-Лесо Радмановић (*Alexio-Lesius Radmanovich*) сукно (*panno*),³⁴ што потврђује да је у то вријеме у

³² С. Раичевић, *Црква Св. Николе и Стећци у Грахову*, Старине Црне Горе, V, Цетиње, 1975, стр. 219-221.

³³ В. Лековић, *Нешто о стећцима Влашке цркве*, Старине Црне Горе, VI, Цетиње, 1978, стр. 202-204; „Мач и штит су реквизити угледних људи који су се истицали у рату и борбеним играма”. Ш. Бешлагич, *Стећци у Ливи*, Старине Црне Горе V, стр. 101.

³⁴ И. Стјепчевић – Р. Ковијанић, *оп. цит*, књ. I, стр. 150-151.

дијелу Цетињског поља већ било развијено насеље и то не без извјесних друштвених разлика. Није случајно, како сматра Р. Ротковић, што први Цетињанин који се помиње у Которском архиву купује панцирну кошуљу, јер је на Цетињском пољу уз толико стада, било и коња и коњаника, па и витешких турнира. Ако се све то повеже с описом которских витешких турнира на коњима, са копљима и штитовима, како ће то касније забиљежити Т. Ћизила, онда приказ на цетињском стећку постаје реалан.³⁵ Додајмо да Ћизила каже да је побједника которских витешких игара пратило весело свирање трубе, а да прије Ћизиле и један документ из 1437. указује да су витешке игре од давнина омиљена забава Которана.³⁶ Осим тога, у XV вијеку у брдима око Цетиња труба није непознат инструмент. Трубач Иван, као што смо навели, пратио је, јашући на коњу, господара Гојчина Ђурашевића – Црнојевића по Његушким брдима 1443. године.

³⁵ *Саздање Цетиња, извори и легенде*, приредио др Радослав Ротковић, Титоград, 1984, стр. 162.

Оснивање Цетиња старија литература повезује са градњом двора Ивана Црнојевића и манастира Свете Богородице крајем XV вијека. Данас се сматра да је у дијелу Цетињског поља и раније постојало насеље са слободним сељацима и пастирима Зетске властеле, а да су га насељавали и богумили које је Немања својевремено протјерао из централних дјелова Зете, на што упућују бројни стећци некадашње богумилске некрополе око Влашке цркве на Цетињу који су 1864. уграђени у темеље приликом њене обнове. Л. Поповић, *Цетиње и Црна Гора*, Београд, 1927, стр. 26. Испод два сачувана стећка, према легенди, сахарањени су Бајо Пивљанин (који је погинуо на Вртијевци код Цетиња, бранећи град од Турака) и његова жена. Народно предање повезује те надгробне споменике и за друге личности а највише за Ивана Боројевића, родоначелника цетињских Доњокрајаца, и његову жену Јелицу. Анализа стилских карактеристика украса на наведеном стећку искључује могућност да је ријеч о надгробним споменицима полуисторијских и историјских личности каснијег времена. Иако, наравно, не треба одбацити могућност њихове секундарне употребе, два усамљена стећка поред гвоздене капије оградe Влашке цркве, према В. Лековићу, ниједи су свједоци живота и смрти једног свијета који је претходио доласку Црнојевића. *Оп. цит.*, стр. 208.

³⁶ Венеција је 1437. дала одобрење да се у вријеме празника Светог Трипуна одржава *giostra*, а то ће рећи нека врста турнира на коњима, чији је побједник добијао врло високу награду од 20 дуката. G. Gelcich, *Storia documentata della Marinerezza bocciese*, Ragusa, 1889, стр. 44.

На стећцима се понекад јављају и натписи, као далеки одјек римских тужбалица уклесаних на надгробним споменицима. Међу узбудљивим лапидарним натписима, иначе ријетким у Црној Гори, јесте и порука са стећка у засеоку Заграђе у Шћепан-пољу, записана највјероватније у другој четвртини XV вијека, којом Јеремија Петко, крстјанин, моли да се не озлеђује његова душа „јер ја сам био као и ви, а ви ћете бити као и ја”.³⁷ Готово иста порука исклесана је и на стећку из Кочерина на доњој Неретви, такође из XV вијека,³⁸ а њена млађа варијанта на стећку из Старог села код Јајца, чији дио гласи: „... јере ћете бити ви каков јесам ја, а ја нећу бити какови јесте ви...”³⁹ Натписи са стећака, нарочито бројни у Босни и Херцеговини, подстакли су у XX вијеку настанак више музичких и пјесничких форми, међу којима су најимпресивније – кантата *Песме простора* Љубице Марић (у којој је интерполиран и текст наведене опорукe), као и раскошна музичка визија *Макове пјесме* Војина Комадине. Циклус *Макове пјесме* за рецитатора и оркестар Комадина је радио према стиховима Мака Диздара, инспирисаним натписима и представама на босанско-херцеговачким стећцима.

Крајем XIV и у првој половини XV вијека зетски приморски градови често мијењају своје господаре, а дуже или краће су и под млетачком управом да би под власт Сињорије на дужи период потпали средином XV вијека. Тада на челу градске управе стоји кнез (ректор) кога на вријеме од двије године постављају Млечићи. У својој служби кнезови понекад имају и трубаче.⁴⁰ Млетачки хроничари, описујући сукобе с Турцима, у којима Сињорији знатну подршку дају зетски господари, повремено кажу да је борба започела након датог трубног сигнала.⁴¹ О побједничком слављу само сумарно обавјештавају да су паљене ватре и да се чинила процесација.

³⁷ С. Бешлагић, *оп. цит*, стр. 104-105.

³⁸ М. Вего, *Зборник средњовјековних натписа Босне и Херцеговине*, књ. I, Сарајево, 1962, стр. 12.

³⁹ К. Hörmann, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, III, Беч, 1895, стр. 485-490.

⁴⁰ И. Божић, *Уређење и култура приморских градова*, Историја Црне Горе 2/2, стр. 256.

⁴¹ Битка код Светог Срђа, 1422; битка код Бара, 1448; Турска опсада Скадра, 1474.

Да су трубе и рогови осим на свечаностима, народним весељима и у рату били у функцији и у другим приликама, посебно у лову, могла би да потврди једна сцена исликана на зиду Жуте Стијене, некадашњој окапини поред ријеке Комарнице, притоке Пиве, у кањону Невидио. На том цртежу, који потиче вјероватно из позног Средњег вијека, као централна личност издваја се ловац који у руци држи трубу или равни рог. Изузму ли се декоративна минијатура *Човјек с рогом* из *Мирослављевог јеванђеља* с краја XII вијека, двојнице у *Псалтиру* из Црнојевића штампарије с краја XV вијека, као и наведена представа трубе на Жутој Стијени, остали ликовни прикази средњевјековних музичких инструмената, па ни они на манастирским фресацима, на простору данашње Црне Горе нијесу сачувани.

Поред поморске привреде, путем које су се у XIII и XIV вијеку највише богатели властела и предузимљиво грађанство Котора, трговина међу зетским градовима и њиховим сусједним областима обављала се путем размјене сопствених производа не само на градским трговима већ још и више поред бројних манастира и опатија у вријеме црквених свечаности поводом дана њиховог заштитника. Нарочито посјећени сајмови („панађури“) били су уз манастире Ратац код Бара, Свети Срђ на Бојани и Света Тројица код Котора. Ходочашћа су на тај начин имала и своју практичну страну. Народно весеље последице обављеног посла, уз пјесму и игру, допуњавало је учешће не само домаћих већ повремено и дубровачких свирача. Посјете па чак и имена неких дубровачких музичара ходочашћима у Зети остали су забиљежени у архиву Републике. Да су макар и дјелимично сачуване нотарске или какве друге архивске књиге зетских приморских градова можда би остао и помен о именима наших средњевјековних музичара. Ни которски нотарски списи, сачувани за поједине временске периоде, изузму ли се имена општинских огласивача, не биљеже податке о њима. Једино је познато да су Млечани 1428. године одбацили захтјев Которана да им се одобри одржавање сајма о празнику Светог Трипуна, уз образложење да би окупљање мноштва људи из околине и залеђа у нестабилним политичким приликама тога времена могло да представља опасност по град.⁴²

⁴² И. Божић, *Трговина у млетачком систему ограничења*, Историја Црне Горе 2/2, стр. 253.

Ходочашћа у Зети позната су још од раног Средњег вијека када се, према *Љетопису Попа Дукљанина*, у цркви Свете Марије у Крајини сваког 22. маја на дан погубљења Светога Владимира окупљало „мноштво народа”. Дукљаниново казивање да се након трагичне смрти тог дукљанског краља, која је широко одјекнула и ван граница његове земље, „ту и данас чине многа добра онима који се искрена срца моле”,⁴³ асоцира на шаренило и мноштво присутних о великим црквеним празницима, чија се светковина не ограничава само на обредни церемонијал и молитве за исцјељење. „Ту је народ од све три вјере проводио дан у пјесми, игри и веселју, пуцању и заједничкој трпези”.⁴⁴ Велика ходочашћа била су мјеста и за окупљање народних пјевача, а са њима и величања старе славе, чуда и подвига славних предака. Традиција ходочашћа у Зети није прекидана током читавог Средњег вијека, па ни касније.

Утврђени град Дриваст у сјеверној Албанији углавном је припадао Зети све до 1441. када је и он потпао под млетачку власт. Архив Дубровачке Републике биљежи да је приближно од те године трубач Филип из Дриваста (*Philippus de Drivasto*) пуних двадесет година био члан Кнежеве капеле (око 1441-1461). Филип из Дриваста награђиван је највећом платом која је дотад одређивана једном музичару у Дубровнику. У својој дубровачкој радионици израђивао је мање познати инструмент с диркама *dulce melos* (*dulcimer*), који стоји на прелазу између монокорда и клавикорда, а могуће и друге инструменте.⁴⁵ Дриваст је имао приближно исти привредни, војни и културни значај као Будва и Улцињ, односно мањи него што су га имали Котор и Скадар. Ако је у Дривасту могао да се формира музичар чији су квалитети задовољавали високе критерије избора за члана Кнежеве капеле у Дубровнику, а извјесно је да их је у том ансамблу било и из сусједног Драча, као што су трубач Кола из Драча (*Colla de Durachio*, 1390-1404) и тромбониста Занета Аугустинов (*Zaneta Augustini de Durachio*, 1484-1495)⁴⁶ који су по десет или петнаест година били чланови овог дубровачког оркестра, онда је и у

⁴³ С. Мијушковић, *Љетопис Попа Дукљанина*, Титоград, 1967, стр. 240.

⁴⁴ А. Јовићевић, *Црногорско приморје и Крајина*, СЕЗ, САН, XXII, 1922, стр. 21.

⁴⁵ М. Демовић, *оп.цит.* стр. 32.

⁴⁶ *Ibid*, стр. 73 и 100-101.

другим зетским градовима морало бити врских свирача чија имена, као и имена толико других занатлија и умјетника, нијесу сачувана.

Мехо Демовић у књизи *Глазба и гласбеници у Дубровачкој Републици*, говорећи о гостовањима дубровачких музичара, међу бројним путовањима Филипа из Дриваста (у Венецију, Сплит, Конавле, Анкону, Сењ, Љубљану) биљежи и податак да је тај мајстор свирач године 1455. био на ходочашће у манастиру Свете Марије Ратачке код Бара, пошто је претходно 1441, 1442. и 1455. боравио у Дривасту.⁴⁷ Осим што наводи да су Ратачко светилиште године 1395, дакле прије Филипа из Дриваста, походили сви чланови Кнежеве капеле, Демовић саопштава и да су дубровачки пифаристи Филип (*Philippus*) и Андреа (*Andreas*) 1448. били ходочасници у Светој Тројици код Котора.⁴⁸ Ако је један од ова два музичара и тада био Филип из Дриваста могли би да претпоставимо популарност коју је тај врсни свирач уживао у зетским приморским градовима вјероватно и прије свог одласка у Дубровник.

Знатан број чланова Кнежеве капеле, као и музичара који се у Дубровнику помињу у другом својству, долази из италијанских, њемачких, француских и грчких градова, али и из сусједних словенских земаља. Поред словенских имена без презимена, односно без патронима, често се наводи мјесто одакле потичу, али не и увијек. Тако је могуће да би се међу више словенских имена „недефинисаног” поријекла могао разабрати још по неки музичар из Зете, какав је, на примјер, Микош добошар (*Michoch Tamburino*) који се помиње 1555. године.⁴⁹ Име Микош, као надимак, и данас се сријеће у Црној Гори.

Мада млетачка власт није дозвољавала функционисање сајма у оквиру празника Светог Трипуна, религиозне свечаности у част патрона града завршавале су се, као и у другим приморским градовима, народним весељем уз пјевање игру и свирку. Да би музичари

⁴⁷ *Ibid*, стр. 93, нап. 516: Die 10 Julii 1455 (Consili Minus 14, 30'): *Captum fuit de concedendo Philippo tubete q(uod) p(er) dies octo possit ire Ratazium p(ro)p(e) Antibari pro eius devotione.*

⁴⁸ *Ibid*, стр. 137, нап. 747: Die 24 Mai 1448. (Consilium Minus 11, 199'): *Captum fuit de faciundo gratiam Philippo et Andree piffaris possint ire pro octo diebus ad ecclesiam Trinitatis pro certo suo voto adimplendo existente in districtu Cathari.*

⁴⁹ *Ibid*, стр. 88.

били адекватно награђени, једном одредбом *Братовитине помораца* из 1593. године, као што смо навели, прописано је да се такса коју су дотле уплаћивали домаћи и страни бродови ради финансирања трубача и бубњара о празнику Светог Трипуна и у другим приликама увећа за двадесет солада. Иста одредба, помињући додашњу нижу таксу, недвосмислено потврђује да је учешће музичара на светковинама у граду Светог Трипуна и раније било уобичајено. Млетачка власт поштовала је ранији обичај да се о празнику Светог Трипуна градска управа током три дана препусти *Братовитини помораца*. Мало је вјероватно да су ритуал преузимања градске власти од стране Адмирала и Морнарице, односно свечано уручивање сабље, штапа и кључева градских врата, као симбола власти која је пеузимана од градског кнеза, односно од ректора у вријеме млетачке управе, као и уздизање заставе са ликом Светог Трипуна, текли без оглашавања труба, добоша и њакара, чије је присуство управо за тај празник обезбјеђивала *Братовитина*. Позданије вијести о учешћу музичара том пригодом потичу тек из XVII и XVIII вијека. У вријеме млетачке управе поштована је и ранија привилегија *Братовитине* да се на њен предлог поводом празника заштитника града одобри помиловање осуђених лица. У неким градовима на источној Јадранској обали чин помиловања праћен је звуком бубња, па је могуће да је тако било и у Котору.

Братовитина которских помораца била је најбројнија и најутицајнија сталешка организација у Боки. Поред других удружења у Котору се истицала и *Братовитина обућара* која је установила свој статут већ у XIV вијеку. Имајући у виду обичаје времена, могуће је претпоставити да су нарочито та два удружења осим хуманитарног и каритативног дјеловања практиковала и друге активности, прије свега приређивање забава за своје чланство и грађанство, како је то уобичавала *Братовитина обућара* (постолара) у Дубровнику, чије је забаве, које су увеселавали градски свирачи, од 1432. посјећивала и властела.⁵⁰ Из једне потврде о уплати 300 далматинских лира и 8 солада, издате 15. јуна 1790, сазнаје се да су у вријеме трипунданских празника испред Колегијалне цркве и испред Катедрале, приређивани банкети за чланове Котор-

⁵⁰ *Ibid.*, стр. 72.

ске морнарице.⁵¹ Наводећи сличан документ из 1595, Г. Гелчић указује на которску традицију одржавања не само банкета већ и друштвених забава и манифестација какве су витешке игре, вјештачка ватра, расвјета, музика на трубама и ударалкама и др.⁵²

Празник Светог Трипуна, уз вјерске обреде, величанствену процесу и играње *Кола* которских морнара, била је свакако најраскошнија и најпосјећенија свечаност на јужној Јадранској обали. Религиозне и свјетовне светковине поводом заштитника града празноване су и у другим мјестима, али се о њима сазнаје ближе тек из каснијег периода.

Од када је половином 1420. мјесто которске заставе са ликом Светога Трипуна на главном тргу испред Катедрале подигнута млетачка застава, традиционалним литургијским свечаностима уз народно весеље, којима Которани указују поштовање заштитнику града, прикључиће се и раскошне свечаности уз присуство свештеника, властеле и пучана поводом празника Светог Марка, заштитника Венеције.

Када се узму у обзир сви ти облици јавног живота може се закључити да је свјетовна музика као њихов саставни дио имала знатан удио у друштвеном животу, иако о њеним облицима нема ближих података. Може се, наравно, претпоставити да се примарно ослањала на пулс народне игре и пјесме, али и других сродних облика, будући да су поморци долазили у контакт са другим срединама, а и број млетачких грађана у нашим приморским градовима био је знатан.

Осим официјелних манифестација са музиком као обавезним дијелом, традиционално су његоване и маскиране карневалске и покладне игре (машкаре), коледарски обичаји о Божићу и Новој години, ђурђевданско славље у почаст прољећу као и други пјевани и играни обреди за здравље, просперитет и плодност, чији су трагови још били живи у првим деценијама XX вијека.⁵³ Исто та-

⁵¹ М. Милошевић, *Прилози за историју заната у Котору*, Историјски записи, XII, св. 1-2, 1956, стр. 104.

⁵² G. Gelicich, *оп. цит*, стр. 42, 43, и 46.

⁵³ Осим на Приморју покладне игре су се сачувале и у унутрашњости Црне Горе. У селу Дробњацима, како је то забиљежио П. Ровински крајем XIX вијека, машкаре преврћу одјећу, прикаче браду и огромне бркове, а у Подгорици, усред дана, маскиране групе (по неко јаше и на магарцу) уз пратњу свирала, приказују

ко, породична славља, посебно рођења и свадбени обичаји, сходно древним римским и словенским обичајима, празновани су уз обиље народних пјесама и плесова. Стари обичај свадбеног пјевања и играња у црквама Барске архиепископије, судећи по једној црквеној забрани, био је жив и у XVII вијеку.⁵⁴

Током друге половине XV вијека и властела и трговачком предузимљивошћу обogaћено грађанство Котора све више почиње да гравитира струјањима и укусу у сфери умјетности и занатства који долазе из Венеције. Без обзира на опадање извјесних заната, которска властела и угледно грађанство подижу дворове и палате са богато декорисаним порталима, сводовима и балконима. И Иван Црнојевић има свој двор у Котору. У другим приморским градовима, посебно у Бару, палате најбогатијих грађана и властеле пажљиво су, сходно времену, украшаване у готичком стилу. У недостатку писаних извора и музичких споменика несигурно се реконструише могући удио профаног музицирања у домовима са луксузним предметима од злата и сребра, накитом и иконама, позлаћеним чашама, тањирима и књигама. Да ли се ко-

смијешне сцене, понекад и непристојне, са маскама разних типова – попа, хоце, буле, Арапа, доктора, странца... *Етнографија Црне Горе*, том II, превела с руског Видосава Стојановић, Подгорица, 1998, стр. 32. Покладне игре у Црној Гори помињу и други аутори (В. Врчевић, В. Караџић, Л. Костић и др.).

Коледарски обичаји уз пјевање обредних пјесама и даривања у Црној Гори најдуже су се одржали у приморским областима. У селу Мркојевићи у околини Бара и почетком XX вијека мјесец децембар називао се *коледар*. Тада момчад, ђевојке, невјесте и ђеца „заредо од куће до куће пјевајући разне пјесме”. Од прикупљених дарова правила се заједничка трпеза, а играчи су пјевали: „*Коледари дали – Нама дали – Колачића од Божића – И појесму лена – И готицу ракије – И дванајест вина*”. А. Јовићевић, *оп. цит*, стр. 147. И неке божићне пјесме у Црној Гори сачувале су припјев *Коледо, коледо*, а обичај даривања о Новој години назив *коленда* или *календа*. У Боки на Нову годину „дјеца честитају родбини и носе наранчу, у коју им међу новац. Даривати у овом случају кажу *календати*”. Ш. Кулишић, *Етнологишка испитивања у Боки Которској*, Споменик, СП, САН, 1953, стр. 209. Даривати дјецу утискивањем новца у наранцу, према П. Ровинском, крајем XIX вијека и на Цетињу се каже – *колендати*. *Оп. цит*, стр. 129. Нотне записе колада из Боке објавили су Ф. Кухач и М. Васиљевић.

⁵⁴ В. Јагић, *Грађа за словинску народну поезију*, Рад ЈАЗУ, XXXVII, 1876, стр. 44.

торски патрицијат у све тјешњем додиру са навикама Венеције и других италијанских градова поставља као заштитник макар и скромног музичког професионализма за сада остаје непознато. Нема ни ближих података на који се начин забавља которска властела у својим пространим палатама, која се нарочито у свечаним приликама облачи у најраскошнија одијела с крзном, бисерима и позлатама. Према венецијанском хроничару М. Сануду и одјећа Ђурђа Црнојевића је блистава. Описујући како је црногорски господар, приморан да напусти домовину 1496. са супругом и пратњом стигао у Венецију преко Задра гдје је оставио стотину одличних коња, каже да је та венецијанска властелинка, „кћерка Антонија Ерица, окићена накитом и одјевена у златоткану одору”, а да је он „такође, необично лијеп и висок човјек обучен у хаљине извезене златом...”⁵⁵ А да је забава било итекако индиректно се сазнаје из дијела описа палате Ивана Црнојевића у Котору, који је у књизи *Copioso ristretto degli annali di Ragusa (Venezia, 1605)* оставио дубровачки аналита Ђакомо ди Пијетро Лукари: „Не треба пропустити да се помене стара палата Ивана Црнојевића, кнеза Црне Горе (... *l'antico Pallazzo di Zuane Zarnoevich, Principe di Mauromonte*), који припада реду венецијанских (каторских) и дубровачких племића одјевених у тогу (... *nesso, numero dei togati nobili di Venezia, at di Ragusa*); овдје је боравио када је долазио у град ради своје забаве (*per suo dиносто*) и другог, и да се, како је обичавао, забавља са господом которским племићима (*come era suo ordinario per godersi con li Signori nobili Catharini*). Палата је била његова резиденција [...] са великом двораном у којој је примао у аудијенцију своје поданике и друге...”⁵⁶

⁵⁵ *Esposizione di rapporti fra la Republica Veneta e gli Slavi Meridionali. Brani tratti dai diari di Marino Sanudo, esistenti nell' I. R. Biblioteca di s. Marco 1496-1533*, vol. I (1496-1515), приредио Г. Valentinelli, Venezia, 1863. Између 1879-1903. Санудови *Дневници* штампани су у 58 књига. *Саздање Цетиња*, приредио др Р. Ротковић, стр. 113, 237-238.

⁵⁶ Лукаријев опис палате Ивана Црнојевића у Котору пренио је которски бенедиктинац Тимотеј Ћизила почетком XVII вијека у спису на италијанском језику о которској породици Болица: *Il Bove d'oro*. Спис је објавио С. Вуловић, у *Програму Ц. К. Велике Гимназије у Котору за шк. год. 1887-1888*, Задар, 1888, стр. 3-31.

Manja RADULOVIC'-VULIĆ

LES TRACES DE LA MUSIQUE PROFANE (XIIIème – XVème SIÈCLE)

Résumé

Bien qu'assez nombreuses, les traces de la musique profane à Kotor et à Zeta du Moyen Age ne donnent qu'un tableau très général de l'activité musicale dans ce domain-là.

N'ayant pas trouvé des partitions de musique, ou ne connaît pas les formes pratiquées, mais par intermédiaire des documents d'archives on apprend un assez grand nombre des noms des musiciens médiévaux. Bien entendu ce sont d'avantage des musiciens ambulants – les trompeteurs et les tambours qui parcouraient les villes et les cours des seigneurs de Zeta, visitant aussi des sanctuaires et faisant des pèlerinages. C'est à Kotor où fonctionnait un atelier pour la fabrication des trompettes. Dans les livres liturgiques, notamment dans l'*Évangile de Miroslave* (la fin du XIIème siècle) et dans le *Psautier* de l'Imprimerie des Crnojević (la fin du XVème siècle) on trouve les dessins des instruments de musique, même que sur les roches de Žuta Stijena.

Plusieurs dessins des danses populaires sont gravés sur un genre spécifique des monuments sépulcraux, nommés »stecci«, dont l'art le plus élevé appartient au XIVème et au XVème siècle.

Surtout les fêtes de Saint Tryphon, le patron de Kotor, étaient célébrées en grande solennité. Pendant trois jours, les célébrités religieuses, y compris *Kolo de Saint Tryphon* - une danse spécifique exécutée par les marins, étaient suivies par des fêtes populaires avec beaucoup de chant et de danse.

La chasse, la guerre et les danses populaires également que d'autres moeurs rituels, dont un respectable nombre est survécu jusqu'à nos jours, ne manquaient pas de musique. Ainsi l'auteur donne un image vive de l'activité musicale qui est propre aussi à des autres pays de l'époque.

